

KATOLICI I PRAVOSLAVNI U NAŠIM KRAJEVIMA PREMA GRČKIM VRELIMA IZ 15. STOLJEĆA*

Augustin PAVLOVIĆ, Zagreb

*Svjedoci smo sve češćih proizvoljnih zahvata u srednjovjekovnu historijsku građu i njihove neznanstvene interpretacije u različite povijesno neutemeljene etničko-političke svrhe. Želeći prekinuti povijesnoj znanosti strane političko-nacionalne »rekuperacije« (iskorišćivanja) pisma carigradskog patrijarha Genadija sinajskim monasima o Stjepanu Kosači (1454–1456) i firentinskih koncilskih »Uspomena« Silvestra Siropoulosa (15. st.) o bosansko-humskim crkvenim prilikama i odnosima, katolici-pravoslavni u svjetlu saborskih nastojanja o sjedinjenju Istočne i Zapadne crkve (Basel-Ferrara-Firenze), časopis »Croatia christiana periodica«, na traženje svojih suradnika, podastire čitateljstvu sporne dokumente na grčkom izvorniku i u hrvatskom prijevodu.

Uredništvo

I.

Odgovor carigradskog patrijarha Genadija Skolariosa (1453–1465) sinajskim monasima na pitanje mogu li primiti darove i moliti za vojvodu Stjepana Vukčića Kosaču, gospodara Huma (1404–1466)

Gore spomenuti odgovor nalazi se u pismu što ga je patrijarh oko 1454–1456. poslao monasima sinajskog manastira, a objelodanjen je u *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios*, tome IV, Paris (Maison de la Bonne Presse) 1935, str. 198–206. To izdanje su priredili L. Petit, X. A. Sideridès i M. Jugie. Naslov pisma glasi: »Prečasnom gospodinu monaškim imenom Maksimu, a svjetovnim imenom Sofijanu, kao i svima koji se u svetom sinajskom manastiru trude (oko savršenstva) najbogatijim hijeromonasima (monasima-svećenicima) i monasima.«

Nas ovdje zanima treći dio pisma koji se odnosi na vojvodu Stjepana Vukčića Kosaču (u. nav. izd. str. 200–201).

a) Grčki izvornik:

- f. 2^v γ^{ον}. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἀπὸ Πόσνας, ἔστιν ὀρθόδοξος· Σέρβος γάρ· καὶ ὡσπερ ἐποίησαν διδάσκαλοι τινες λατῖνοι, ὅτε ἀπῆλθον εἰς τὸ ἄλλο μέρος τῆς Πόσνας, καὶ ἐποίησαν ἐκεῖ πολλοὺς ἀπὸ Κουδουγέρων εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐφιλοτιμίσατο ἵνα τὸν αὐθέντην χερτζέκαν ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς Πόσνας καὶ ὄσους δυνηθῆ ἔκει ποιήσῃ χριστιανούς ὀρθοδόξους εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν. Εἴθε νὰ ἐποίουν τοῦτο καὶ τῶν ἡμετέρων τινές· ἀλλὰ ποῦ ζῆλος τοιοῦτος; Ποιεῖ οὖν ἐκεῖ, ὡς μανθάνομεν, καὶ πολλὴν ὠφέλειαν· ὁ δὲ αὐθέντης ἐκεῖνος φανερώς μὲν οὐδὲν χωρίζεται τελείως τῶν Κουδουγέρων διὰ τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς φόβον καὶ οἰκονομίᾳ χρώμενος, ἵνα διὰ τοῦ τοιοῦτου συγκαλύμματος ἐλκύσῃ τοὺς ἄλλους τῆ συνεργίᾳ τοῦ ἐπισκόπου· ἔστι δὲ τῆ διαθέσει χριστιανὸς ἀπὸ ὀλίγου καιροῦ· διὰ τοῦτο καὶ πέμπει εἰς τοὺς χριστιανούς ἐλεημοσύνας· εἰ δὲ μὴ ἦν χριστιανός, οὐκ ἔμελλε ρίπτειν ματαίως τὰ χρήματα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἐὰν μνημονεύ-
- f. 3⁸ σῃτε ποτέ, | οὐ βλέπτεσθε· ἐν· γὰρ ὀρθόδοξος καὶ ὀρθοδόξου χειροτονία τοῦ γνησίου πατριάρχου τοῦ τόπου αὐτοῦ· ἀρκεῖ ὅτι οὐκ ἔσται ποτέ χρεῖα ἵνα λειτουργήσῃ ἐν τῇ μονῇ. Εἰ δὲ συμβῆ ἵνα ποτέ τῶν καιρῶν φανῆ διπλοῦς καὶ ὑποκρινόμενος, οὐδὲ τότε ὀφείλετε λυπεῖσθαι ὡς ἑξαπατηθέντες· ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν εἶπεν, ὅτι· „Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου“ καὶ τὰ ἐξῆς· ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης· „Πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν“ καὶ τὰ ἐξῆς, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι. Διὰ τοῦτο ἡ ἁγία Ἐκκλησία τὴν ὁμολογίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνει καὶ ἀρκεῖται· τὰς δὲ τῶν ἀνθρώπων διανοίας καὶ τὰ μέλλοντα οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ Θεὸς μόνος. Καὶ ἐὰν φέρῃ ἐλεημοσύνην ἐκ τοῦ αὐθέντου ἐκείνου, δέχεσθε αὐτὴν καὶ μάλιστα διὰ ὠφέλειαν ἐκείνου, ἵνα συγκρατῆται ἐν τῷ χριστιανισμῷ· μὴ μνημονεύετε δὲ αὐτοῦ τοῦ αὐθέντου ἐν τῇ λειτουργίᾳ φανερώς, διότι ἀκμὴν σκεπάζεται τὸν χριστιανισμόν. Ἐν δὲ τῇ εὐχαριστίᾳ τῆς τραπέζης ὑμῶν, παρόντος τοῦ ἐπισκόπου, εἰ θέλετε εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅτι· „Κύριος ὁ Θεὸς διαφυλάξαι τὴν ζωὴν τοῦ αὐθέντου Χερτζέκα καὶ τάξαι αὐτὸν μετὰ τῶν γνησίων τῆς Ἐκκλησίας υἱῶν, τελειωθέντα ἐν τῇ εὐσεβεῖ πίστει αὐτοῦ“, καὶ εἰπεῖν τὸ „Κύριε ἐλέησον“ ὑπὲρ αὐτοῦ ὁμοφώνως, οὐδὲν κωλύει. Οἱ εὐλαβεῖς καὶ φιλόανθρωποι ἀσκηταὶ ἐν ταῖς παραστάσεσιν αὐτῶν εὐχονται
- f. 3^v ὑπὲρ παντὸς τοῦ πλάσματος τοῦ Θεοῦ, | ἵνα, εἰ δυνατόν, πάντες ἐλεηθῶσι διορθωθέντες.

b) Hrvatski prijevod:

»Što se tiče biskupa Bosne, on je pravoslavac jer je Srbin.¹ I kao što neki latinski učitelji učiniše kad su došli u jedan dio Bosne i tamo mnoge od *kutugera*² učinili podložnicima Rimske crkve,³ tako je i on uznastojao da samovladara hercega⁴ u drugom dijelu Bosne – i koje god je tamo mogao – učini pravoslavnim kršćanima, podložnicima naše Crkve. Kad bi to učinili i neki od naših! Ali gdje ima takve revnosti? On, kako saznajemo, čini i mnogo koristi. A onaj samovladar nipošto se (vanjštinom) ne razlikuje od *kutugera*, iz straha za vlast i služeći se 'ekonomijom'⁵, da bi pomoću takvog pokrivala druge privukao suradnji s episkopom. On je od prije nekog vremena po raspoloženju kršćanin, pa stoga i šalje milostinju za kršćane; kad ne bi bio kršćanin, ne bi trebalo da uzalud baca svoj novac.

Zbog toga, ako nekad episkopa spomenete (u liturgiji), ništa ne gubite; on je naime pravoslavac i posvećen rukopoložanjem zakonitog patrijarha toga kraja.⁶ Dovoljno je da neće nikad biti potreba da služi liturgiju u manastiru. Ako se pak dogodi da se u bilo kojem trenutku pokaže dvoličnim i prijetvornim, ni tada se ne morate žalostiti. Ta Gospodin naš reče: »Tko primi proroka jer je prorok« itd. (Mt 10,41), a blaženi Ivan: »Svaki duh koji ispovijeda Isusa Krista« itd. »od Boga je«; i nijedan »duh koji ga ne ispovijeda, nije od Boga« (I Iv 4,2–3). Zato sveta Crkva prima ispovijest ljudi i time se zadovoljava, a pameti i namjere ljudi ne zna nitko do Bog sam. Pa ako nosi milostinju od spomenutog samovladara,⁷ primite je, a najviše radi njegove koristi da se utvrdi u kršćanskoj vjeri. A samovladara nemojte javno spomenuti u liturgiji zato što još uvijek skriva svoje kršćanstvo. No u zahvaljivanju kod stola, u prisustvu episkopa, možete se bez ikakve zapreke, ako hoćete, za njega pomoliti riječima: »Gospodin Bog neka sačuva život samovladara hercega i neka ga usavrši u čistoj vjeri i uvede među čestite sinove Crkve«, i za njega jednoglasno izmoliti: »Gospodine, smiluj se«. Bogobožni i čovjekoljubivi askete u svojim bogoslužjenjima mole za svakog Božjeg stvora da bi se, ako je moguće, svi popravili i primili milosrđe.«

II.

*Odgovor patrijarha Genadija srpskom despotu Đurđu Brankoviću*⁸

Riječ je o petnaest odgovora na Brankovićeva pitanja dogmatskog, kanonskog i liturgijskog sadržaja. Nakon dva nepotpuna izdanja objavljena u Carigradu god.

1 Riječ je o mileševskom mitropolitu Davidu (+ 1466). Mileševo je bio osvojio kralj Tvrtko 1375.

2 *Kutugeri* (lat. »cutis«, koža, torba; »gerere«, nositi) – naziv za pristaše dualističkog krivovjerja u Bizantu. Zbog kožnatih torbi u koje su spremali milodare naziva ih se također *fundagiagitima* a u Makedoniji »torbešima« (F. SANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, AAC 6, Zagreb 1975, str. 199–200). Prema solunskom arhiepiskopu Simeonu (+ 1430; v. PG 155, col. 65D) *kutugeri* su »bogumili«, a per extensionem i »bosanski krstjani«.

3 Ti »latinski učitelji« jesu franjevci.

4 To je Stjepan Vukčić Kosača, gospodar Huma (1404–1466).

5 »Ekonomija« (oikonomía) je suprotno »akribiji« (akríbeia). Naime, da bi se sačuvalo *ono bitno*, katkada se odustaje od točnog izvršavanja zakona (akríbeia) i pribjegava se »ekonomiji«, tj. izvjesnom popuštanju do određenih granica, a to radi spasa onih koji se nalaze u nenormalnim situacijama.

6 Najvjerojatnije je to srpski patrijarh.

7 Stjepan Vukčić Kosača (1404–1466), gospodar Huma.

8 Đurađ Branković bio je despot Srbije od 1427. do 1456. U ugarsko-hrvatskom kraljevstvu tada se izredalo više kraljeva: Žigmund (1387–1437), Albreht Austrijski (1438–

1889. (bez 8. i 15. odgovora) i 1899. (bez 4, 6, 8, i 14. odgovora), E. von Dobschütz je, konačno, u *Archiv für slavische Philologie* (t. XXVII, Berlin 1905, str. 246–257, objavio potpuno tekst. To izdanje reproduciraju gore spomenuti izdavači *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios*, t. IV, str. 207–211.

Pismo je napisano god. 1454–1456, a glasi ovako:

a) Grčki izvornik:

Ζητήματα καὶ ἐρωτήσεις τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότη Σερβείας Dresd. A. 187
κῦρ Γεωργίου πρὸς τὸν παναγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν p. 512
πατριάρχην κῦρ Γεννάδιον τὸν Σχολάριον: — Ἀποκρίσεις
τοῦ πατριάρχου.

1. — Ἡρώτησας περὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, καὶ αὕτη ἐστέρχθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας· σχεδὸν γὰρ οὐδὲν λέγει ἴδιον αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντα εἰσὶν ἄλλων ἀγίων καὶ μάλιστα τοῦ Χρυσοστόμου· καὶ ἦν σοφὸς καὶ ὀρθόδοξος ἀρχιερεὺς. Εἰ δὲ εὐρίσκεται ἐν τοῖς βιβλίοις τοῖς Σερβικοῖς τι ὅπερ δοκεῖ εἶναι οὐκ ἔστιν ὑγιές, ἀπὸ τῆς ἀγνοίας ἐστὶ τοῦ μεταγλωττίσαντος ἢ μεταγράψαντος.

Τὸ δὲ βιβλίον τοῦ Ξανθοπούλου ἐστέρχθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας· μήποτε δὲ μετεγλωττίσθη εἰς τὸ Σερβικὸν οὐ καλῶς, ἐὰν δοκῇ ἐν τινὶ οὐ καλῶς καὶ ὀρθῶς λέγειν· ἐν γὰρ τῇ φωνῇ ἡμῶν ὅλον ἐστὶ τὸ βιβλίον ὀρθόδοξον.

Τὰ δὲ διπλοκατηχούμενα ἐν μόναις ταῖς προηγιασμέναις λέγονται.
| Τὸ δὲ ἀγίασμα τῶν ἀγίων θεοφανιῶν λαμβάνεται πρὸ τοῦ ἀντιδώρου. p. 513

2. — Ἡρώτησις. Περὶ τῆς παναγίας τῆς μεγάλης πέμπτης.

Ἀπόκρισις. Ἡ ἀναφορὰ τῆς παναγίας ἢ ἐν τῇ μεγάλῃ πέμπτῃ ὑψομένη γίνεται κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἄλλων ἡμερῶν πλὴν ἐν τῷ βήματι, οὐκ ἐν τῇ τραπέζῃ τῆς τροφῆς· διὸ καὶ φυλάττεται καὶ μεταλαμβάνεται, ὅτε χρεῖα, πρὸ τοῦ ἀντιδώρου.

3. — Ἡρώτησις. Περὶ τοῦ Ἰούδα.

Ἀπόκρισις. Ὁ Ἰούδας ἐπέζησε μετὰ τὴν προδοσίαν ὀλίγον, ἕως οὗ ἐτελέσθη, ὃ λέγεται ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Πράξεων.

4. — Ἡρώτησις. Περὶ θυσιαστηρίου μολυνθέντος.

Ἀπόκρισις. Τὸ θυσιαστήριον· χωρὶς τῶν συμβάντων δι' ἑποῖα συμπτώματα, γίνεται πρῶτον ἀγιασμός, εἶτα θυσία· ἐὰν καὶ τεσσαράκοντα ἡμέραι καὶ πλείους παρέλθωσιν, ἀνεμποδίστως καὶ ἀδιακρίτως λειτουργεῖται.

1439), Vladislav Varnenčik (1439-1444) i Ladislav Postum (1444–1457), za čijeg je kraljevanja bio gubernator Ivan Hunyadi. U Bosni su pak vladali Stjepan Tvrtko II (1421–1443) i Stjepan Tomaš (1443–1461); u Hercegovini Stjepan Vukčić Kosača (1432–1446).

Prijevod ovih odgovora nije lak jer ne znamo točno što je Branković pitao patrijarha, iako se, dakako, može donekle naslućivati. Treba također biti upoznat i s bizantskom liturgijom. U tome mi je svojim objašnjenjima pomogao vlč. gosp. Jovan Nikolić, na čemu mu zahvaljujem. Nekim vrijednim savjetima i upozorenjima zadužio me je i isusovac dr. Predrag Belić, kojemu također srdačno zahvaljujem.

5. — Ἐρώτησις. Περὶ ἱερέως καὶ κοσμικοῦ πίνοντος ὕδωρ ἐν νυκτί.

Ἀπόκρισις. Τὸ ἐὰν πίνῃ ὕδωρ ὁ ἱερεὺς ἐν νυκτί, ἀπὸ πολλῶν αἰτιῶν ἔστιν· εἰ μὲν οὖν δίψαν ἐκ πολυφαγίας καὶ μέθης ἐσπερινῆς ἔσχεν, οὐ δύναται θυσιάσαι· ὁ δὲ λαϊκός, εἰ πρὸ ἑξ ὥρων πίνῃ τὸ ὕδωρ, πλὴν ἐξ ἀσθενείας, δύναται λαμβάνειν τὸν εὐλογημένον ἄρτον ἥτοι τὸ ἀντίδωρον· πλὴν ὁ ἀπεχόμενος ἀγιασμοῦ δι' εὐλάβειαν πλεον ὠφελείται τοῦ ἀγιαζομένου, ἐὰν καὶ τὸ τυχὸν ἐμπόδισμα ᾖ.

6. — Ἐρώτησις. Περὶ ἱερέως, ὅταν μὴ ἔλθῃ μετὰ τῶν ἄλλων ἱερέων τῶν τὴν προσκομιδὴν παιησάντων, εἰ δύναται λειτουργῆσαι.

Ἀπόκρισις. Ὁ ὑστερήσας ἱερεὺς μετὰ τὴν προσκομιδὴν οὐ δύναται λειτουργῆσαι, εἰ καὶ τινες κακῶς ποιοῦντες καὶ ἀναιδῶς καὶ μέχρι τῆς πρώτης εἰσόδου προστίθενται καὶ αὐτοί.

7. — Ἐρώτησις. Περὶ τοῦ σταυροῦ.

Ἀπόκρισις. Τὸ σταυρικὸν ξύλον οἱ λέγοντες ἀναληφθῆναι εἰς τὸν οὐρανὸν οὐκ αἰδασι τί λέγουσιν.

8. — Ἐρώτησις. Περὶ ἀρχιεπισκόπου καὶ πατριάρχου.

Ἀπόκρισις. Δύναται ὁ αὐθέντης τοῦ τόπου καὶ ἡ σύνοδος τῶν ἐπισκόπων ποιῆσαι ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην, καὶ μὴ συνισταμένου τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἦν πρότερον ἡ καθέδρα αὐτοῦ. Ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου κάθηται ἐν ἄλλῃ πόλει, | διότι τὸ Ναύπακτον Λατινικόν ἔστιν καὶ οὐ δέχονται αὐτόν, καὶ ὁμοῦς ὀνομάζεται Ναυπάκτου. Ὁ Ῥωσίας ὀνομάζεται καὶ ἔστι Κυέβου καὶ πάσης Ῥωσίας, καὶ ὁμοῦς κάθηται ἐν τῇ Μοσχοβίῳ, διότι τὸ Κυέβου ἐστὶ Λατινικόν, < καὶ > οὐ χωρεῖ αὐτὸν ὄντα ὀρθόδοξον· καὶ ἐπὶ ἄλλων πολλῶν. Ὅτε ἐκρατεῖτο ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ Λατίνων ἔτη ἑξήκοντα τρία, ἐγένοντο πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαδοχὴν καὶ οὕτως ὀνομάζοντο, καὶ ὁμοῦς ἐκάθηντο ἐν τῇ Νικαίᾳ· ἐκεῖ γὰρ τότε ἦν τὸ βασιλεῖον. Πλὴν ὅπου ἔστιν ὁ τοιοῦτος ἀρχιεπίσκοπος ἢ πατριάρχης, οὐ δύναται εἶναι ἐκεῖ ἐπίσκοπος ἄλλος γνήσιος, ἀλλ' ὁ εὐρισκόμενος ἢ μετατίθεται εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἢ εἰ μὴ μέλλοι γενέσθαι τρισεπίσκοπος, ἰδιάζει διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον.

p. 514

9. — Ἐρώτησις. Εἰ δύναται ἐπίσκοπος ἢ πατριάρχης χωρὶς διακόνου λειτουργῆσαι;

Ἀπόκρισις. Πᾶς ἐπίσκοπος δύναται θυσιάσαι μόνος καὶ χωρὶς διακόνου, εἰ ἔχει θυσιαστήριον ἴδιον ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως μηδενὸς ἄλλου παρόντος εἰ μὴ τοῦ ὑπηρετοῦντος αὐτῷ· Φανερώς δὲ ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ, ἢ καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ θυσιαστηρίῳ, πολλῶν ὁρώντων, οὐ δύναται χωρὶς διακόνου ἐνὸς τὸ ἔλαττον.

10. — Ἐρώτησις. Περὶ τοῦ ἀποκείραντος ἑαυτὸν χωρὶς θελήματος τῆς συζύγου.

Ἀπόκρισις. Ὁ ἀποκείρων ἑαυτὸν δεδεμένος γάμῳ χωρὶς θελήματος τῆς συζύγου ἁμαρτάνει· τὸ δὲ πρόσωπον τὸ ἀποκαρὲν ἐξετάζει ὁ ἐπίσκοπος, καὶ εἰ μὲν κατὰ πείσμα καὶ φιλονεικίαν ἀπεκάρῃ, πάλιν συνάπτει αὐτὸ μετὰ τῆς συζύγου· εἰ δὲ κατὰ θεῖον σκοπόν, οὐκ ἀποβάλλει τὰ μοναχικά.

11. — Ἑρώτησις. Περὶ μιανθέντος σκεύους.

Ἀπόκρισις. Τὸ μιανθὲν σκεῦος, εἰ μὲν τίμιόν ἐστιν, ἀγιάζεται· εἰ δὲ εὐτελές, ἀρχειοῦται· ὁμοῦς καὶ τὰ βρώσιμα ἀρχειοῦνται, ἂν μιανθῶσιν.

12. — Ἑρώτησις. Περὶ τοῦ ἐμέσαντος, εἰ δύναται μεταλαβεῖν.

Ἀπόκρισις. Ὁ ἐμέσας σήμερον δύναται αὔριον μεταλαβεῖν· εἰ δὲ κατεπείγει, καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἐὰν πρὸς θάνατον ὑπάρχη ἢ ἀσθένεια καὶ οὐκ ἔφθασε πρὸ τούτου μεταλαβεῖν. Εἰ δὲ τοιαύτην ἀσθένειαν ἔχει τις | ὡς τὸ ἐμεῖν ἅπαν τὸ προσλαμβανόμενον, οὐδεμία ἀνάγκη· ἢ γὰρ p. 515 χάρις τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναπληροῖ τὸ ὑστέρημα τῆς μεταλήψεως, εἰ τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν ἐδέξατο τοῦ ἀνθρώπου. Εἰ δὲ ἐκ μέθης ὁ ἐμετὸς καὶ οὐκ ἐξ ἀσθενείας, καὶ οὐδὲ θάνατος κατεπείγει, ἢ καὶ ἐν νησιτίμοις ἡμέραις, ἀργῶν ἡμέρας τινὰς καὶ μετανοῶν, εἶτα κοινωνεῖτω κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ μείζονος.

13. — Ἑρώτησις. Εἰ χρή τὰ θηριόβρωτα ἐσθίεσθαι.

Ἀπόκρισις. Τὰ θηριόβρωτα ἢ θηριοφόνεута οὐκ εἰσι θνησιμαῖα, οὐδὲ τὰ ὑπὸ παιδῶν κτεινόμενα· γυναικὸς δὲ φονευούσης οὐ δεῖ ἐσθίεσθαι.

14. — Ἑρώτησις. Περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ.

Ἀπόκρισις. Ὁ τρίτος οὐρανός, εἰς ὃν ἠρπάγη ὁ μακάριος Παῦλος, ἐστὶν ὁ τρίτος τρόπος τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ. Πρώτη γὰρ θεωρία ἐστὶν ἢ ἀπὸ τῶν εἰκόνων τοῦ Θεοῦ ἢ γγον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, καθὼς ὁ Παῦλος αὐτὸς λέγει, ὅτι „τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου διὰ τῶν ποιημάτων νοούμενα καθοράται“ παρ' ἡμῖν. Δευτέρα ἐστὶ νοερὰ φυσικὴ, ὅταν ὁ νοῦς χωρίζῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς θεωρίας τοῦ κόσμου καὶ τῶν τοῦ κόσμου καὶ τῶν προσπαθῶν τοῦ σώματος καὶ ὅλος ἐνασχολῆται τῇ μελέτῃ τῶν θείων καὶ αἰδίων κατὰ τὰς ὑποτυπώσεις τῆς πίστεως καὶ τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ· καὶ τότε φωτίζεται ἐκ τοῦ θείου φωτὸς καὶ τινες προβλέπουσιν τὰ μέλλοντα, ὡς οἱ προφηταί. Τρίτη ἐστὶν νοερὰ ὑπὲρ φύσιν, ὅταν ὁ νοῦς κατὰ θέλημα Θεοῦ ὑψωθῇ πρὸς ἀποκάλυψιν πραγμάτων θειοτέρων καὶ οὐρανίων, ἅπερ ἢ μέλλουσα ἀποκαλύψει ἡμέρα τοῖς ἀξίοις, καὶ ἴδη αὐτὰ οὐκ ἐν πίστει ἀλλ' ἐν γνώσει καὶ καταλήψει.

Ἀλλὰ τὸ ἀληθέστερόν ἐστιν, ὅτι τρίτος οὐρανός ἐστιν, ὃν καὶ παράδεισον λέγει, ὁ ἐξωτερικὸς οὐρανὸς καὶ τελευταῖος· τρεῖς γὰρ εἰσιν οἱ οὐρανοί· ὁ ἔμπυρος ἢ γγον ὁ ἔχων τοὺς ἀστέρας· ὁ δεύτερος ὁ χρυστάλλινος ἢ γγον τὸ στερέωμα· τρίτος ἢ ἔξω σφαῖρα ἔπου ἀνέρχονται αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀφ' οὗ κατελεύσονται ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ εἰς τὸ ἀναλαβεῖν τὰ σώματα, ἀναστησόμενα τότε ἵνα τελειωθῶσιν· νῦν γὰρ, εἰ καὶ ἀπολαύουσι τῆς οὐρανῶν μακαριότητος, | ἀλλ' ἀτελεῖς εἰσι διὰ τὸ ἐλλείπειν p. 516 αὐτῶν τὰ σώματα· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐχὶ ψυχὴ μόνον ἐστίν, ἀλλὰ ψυχὴ μετὰ σώματος, οὐδὲ μίτην ὁ Θεὸς τὴν λογικὴν ψυχὴν συνέδησεν μετὰ σώματος, ἵνα χωρισθεῖσα ἅπαξ μηκέτι ἐνωθῆ, ἀλλὰ δεῖ αὐτὴν ἐνωθῆναι· τούτῳ ποτὲ γενομένῳ ἀφθάρτῳ. Ἐκεῖ τοίνυν εἰς τὸν τρίτον καὶ τελευταῖον οὐρανὸν καὶ νοητὸν παράδεισον, ἐν ᾧ εἰσιν οἱ ἄγγελοι καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Παύλου, ἢ λέγουσα· „Ἐπιθυμῶ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι“, καὶ

τῶν ἄλλων ἀγίων τὰ πνεύματα· ἐκεῖ ἤρπάγη ἡ ψυχὴ τοῦ Παύλου. Ἄπορεῖ δέ, ἄρα μετὰ σώματος, ἢ χωρὶς τοῦ σώματος, οὐχ ὅτι ὑποπεύει μήποτε καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἤρπάγη μετὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐρανόν· ἐγένωσκε γὰρ ὅτι τοῦτο ἀδύνατον ἦν τότε, ἐπειδὴ σῶμα φθορᾶς εἶχεν ἔτι· δταν δὲ ἀφθαρτον γένηται καὶ ἐλαφρὸν καὶ λαμπρὸν, οἷον ἦν τὸ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τότε ἀναβήσεται καὶ αὐτὸ μετὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν οὐράνιον παράδεισον, ὅς ἐστιν ὁ τόπος τῶν μακαρίων· ἀλλὰ ἀπορεῖ, ἄρα γε ἢ ψυχὴ ἐχωρίσθη τοῦ σώματος πρὸς καιρὸν καὶ ἀφήκεν αὐτὸ νεκρὸν ἕως οὗ πάλιν ὑπέστρεψε κατὰ θαῦμα, ἢ ἔμενεν ἐντὸς τοῦ σώματος. Ἐρπάγη δὲ καὶ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἦν ὁμοῦ ἐν τῷ σώματι φυσικῶς καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ κατ' ἐνέργειαν, ἵνα ἀποκαλυφθῇ τὰ μυστήρια τῶν οὐρανῶν εἰς ὠφέλειαν τῆς οἰκουμένης, ὅπερ ἐστὶ μείζον θαῦμα τοῦ προτέρου.

15. — Ἐρώτησις. Τί σημαίνει νάρδου πιστικῆ πολυτίμου;

Ἀπόκρισις. Τὸ παλαιὸν ἔδωκε Μωϋσῆς ἐκ τεσσάρων εἰδῶν γενέσθαι τὸ μύρον τὸ λεγόμενον πολύτιμον, ὃ ἤλειψε τοὺς ἱερεῖς ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ποδῶν, περὶ οὗ λέγει ὁ προφήτης Δαυΐδ· „ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα“, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ἐπὶ τούτοις ἔστησεν ἐπιστήμονας ὁ Μωϋσῆς τούτους μόνους ἐργάζεσθαι αὐτό, καὶ τοῦτο ἐρμυνεύει τὸ πιστικῆς πολυτίμου, τὸ ἐξ ἐπιστήμης δηλονότι γενόμενον. Τὰ δὲ εἶδη εἰσὶν ταῦτα· ἄνθους σμύρνης, κινάμωμος εὐώδης, ἴρεως καλάμου εὐώδους καὶ ἔλαιον.

b) Hrvatski prijevod:

*Tražnja i pitanja najpobožnijeg despota Srbije gospodina Đurđa, upućena presvetom i ekumenskom patrijarhu gospodinu Genadiju Skolariju:
Patrijarhovi odgovori*

1. Što se tiče upita o izlaganju Teofilakta, bugarskog arhiepiskopa,⁹ Crkva je, doista, njime zadovoljna. Naime on ne govori gotovo ništa sebi vlastito, nego je sve od drugih svetih pisaca, a najvećma od Krizostoma. A on je bio mudar i pravovjieran arhijerej.¹⁰ Ako se pak u srpskim knjigama nalazi nešto što se čini da nije ispravno, to onda potječe od neznanja prevoditelja i prepisivača. I s Ksantopulovom knjigom¹¹ je Crkva zadovoljna. Ako se pak čini da u nečem pisac kaže što nije dobro ni ispravno, možda to nije bilo dobro prevedeno na srpski jezik; jer u našem je govoru cijela knjiga pravovjerna.

9 Teofilakt (oko 1030 – oko 1108) od 1090. bio je arhiepiskop Ohrida u Makedoniji. Čudno je da se naziva »arhiepiskopom Bugarske« kad je on sam bio Grk, rođen u Eubeji, a Ohrid je u to vrijeme potpadao pod Bizant. Međutim, tada se i Makedonija smatrala zapadnim dijelom Bugarske, a osim toga ohridska je metropolija obuhvaćala i eparhije današnje Bugarske; uz to, ta se metropolija smatrala nasljednicom nekadašnjeg bugarskog patrijarhata. Teofilakt je jedan od najznačajnijih teologa svoga doba; napisao je dosta egzegetskih (na te se misli u tekstu), homiletskih i hagiografskih djela (vidi PG 125 i 126). U knjizi *O zabludama Latinâ* zastupa dosta umjerene stavove.

10 *Arhijerej* (doslovce *nadsvećenik*) znači: episkop.

11 Nicefor Kalist Ksantopul (oko 1256 – oko 1335) svećenik je carigradske Crkve i bizantski pisac. U svojoj *Crkvenoj povijesti* (njegova se djela nalaze u PG 145–147) priča o događajima koji sežu sve do 911. Napisao je i neka liturgijska djela.

A dvije molitve za katekumene¹² izgovaraju se samo u bogoslužju pretposvećenih darova.¹³ A »bogojavljenska vodica«¹⁴ uzimlje se prije antidora.¹⁵

2. Pitanje: o presvetoj euharistiji Velikog četvrtka.¹⁶

Žrtva presvete euharistije, prikazana na Veliki četvrtak, obavlja se prema običaju drugih dana osim na »povišenom mjestu«,¹⁷ a ne na stolu (donesene) hrane.¹⁸ Zbog toga se i čuva i uzimlje kao pričest, kad je potreba, umjesto antidora.¹⁹

3. Pitanje o Judi.

Odgovor. Juda je nakon izdaje još malo poživio dok mu nije došao kraj,²⁰ o čemu se priča u Djelima apostolskim (Dj 1,18).

12 Prva je molitva očito za prvi razred katekumena za tzv. *slušaocce*, a druga za drugi razred, tj. za tzv. *prosvijetljene*, koji su se imali brzo krstiti.

13 *Liturgija pretposvećenih darova* sastoji se od večernice, liturgije katekumena i liturgije vjernih u kojoj nema anafore ili liturgijskog kanona, ali postoji sv. pričest (usp. J. PAVIĆ, *Liturgika grčko-slavenskog obreda*, II. izd., Zagreb 1961 (ciklostilom), str. 137–152).

Ta liturgija pretposvećenih darova služila se u raznim vremenima i Crkvama bizantsko-grčkog obreda u razne dane. U vrijeme patrijarha Genadija vjerojatno se održavala u srijede i petke u Velikom postu; na Veliki je petak izostala. »Danas je u praksi da se Liturgija pretposvećenih darova služi u srijedu i petak u Velikom tjednu... Ostali su dani u Velikom postu (osim subote i nedjelje) aliturgijski.« (J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 152).

14 Doslovno bi bilo: posvećena voda (*hagiasma*) svetog Bogojavljenja, što se kod naših pravoslavnih zove »bogojavljenska vodica«, nazvana zato što se blagoslivlje (posvećuje) na taj blagdan. Ona se posvećuje samo jedanput za cijelu godinu, dok se voda za krštenje i voda za blagoslov stanova posvećuju više puta na godinu.

15 *Antidor* je blagoslovljeni kruh što ga đakon dijeli vjernicima neposredno prije otpusta, na kraju liturgije. To je ostatak prosfore pošto je od nje oduzet »agnec« (J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 117). Naime, od velikog kruha određenog za euharistiju odreže se dio koji se, već prema broju pričesnika, ima posvetiti (konsekrirati); to se zove »agnes«, a ostalo se na kraju liturgije razdijeli vjernicima kao antidor. No još prije toga uzimlje se »bogojavljenska vodica«.

16 U grčkom tekstu je doslovce »Veliki peti dan« (*tēs magálēs pémtēs*) što bi moglo navesti čitača da misli kako je riječ o Velikom petku. Međutim, to je Veliki četvrtak. Naime, dani se u grčkoj Crkvi, kao i u latinskoj, broje od nedjelje, a ne od ponedjeljka. Tako je ponedjeljak drugi dan (*deutéra, feria secunda*), a četvrtak je peti dan (*pémphtë, feria quinta*). Usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 163.

17 Nije lako prevesti ni razumjeti grčki izraz »*plēn en toî bēmati*« koji doslovce znači »osim na povišenom mjestu«. Ne zna se koji je problem Branković imao. Inače, *bēma* znači povišeno mjesto između *ikonostasa* (koji dijeli oltarski prostor od lađe) i prostora za vjernike, a zove se i *soleja*. Na tom povišenom prostoru je katedra za episkopa odakle on propovijeda i podjeljuje blagoslov. Pri bogoslužju se po soleji kreću đakoni i podđakoni te vjernici dok pristupaju sv. pričesti. (Usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 13).

18 Što je taj stol donesene hrane? Je li to tzv. mali žrtvenik ili *proskomindikon*, određen da se na njemu pripremaju potrebni žrtveni darovi? (Usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 13). *Proskomindikon* je postavljen s lijeve sjeverne strane žrtvenika.

19 Na Veliki četvrtak se, naravno, slavi potpuna liturgija na žrtveniku (časna trpeza) i ujedno se priređuje posvećeni kruh, orošen sv. krvlju, za bolesnike kroz cijelu godinu. Posvećeni kruh se na žaru suši da bi izdržao toliko vremena. Čuva se u »darohraniteljnicu«, tj. u manjem zatvorenom kaležu ili u zlatnoj ili srebrnoj kutiji (usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 14.).

Da li se cijela ova rečenica (Zbog toga... antidora) odnosi samo na pričješćivanje bolesnika? Ako je tako, onda se *donekle* može razumjeti onaj izraz »umjesto antidora«. No taj se izraz može prevesti i »prije antidora«; jer prijedlog *anti* može značiti i »umjesto« i »prije«. Onda bi patrijarh Genadije mislio na vjernike koji prisustvuju liturgiji na Veliki četvrtak te primaju sv. euharistiju – kako to obred i zahtijeva – prije antidora koji se podjeljuje tek potpuno na kraju.

20 Usp. THEOPHYLACTUS, *In Matthaëum*, 27, 5 (PG 123, 459 B).

4. Pitanje: o oskvrnjenom žrtveniku.

Odgovor. S obzirom na žrtvenik: najprije se – izuzevši slučajeve nekih nesreća – obavi posvećenje, zatim žrtva. Ako pak prođe četrdeset dana i više, liturgija se može vršiti bez zapreke i nedoumice.

5. Pitanje: o svećeniku i svjetovnjaku koji po noći pije vodu.²¹

Odgovor. Ako svećenik po noći pije vodu, to proizlazi iz više uzroka. Ako je dakle ožednio zbog toga što je navečer mnogo jeo i prekomjerno pio, ne može prinijeti žrtvu. A svjetovnjak, ako je pio vodu šest sati prije – osim zbog bolesti –, može primiti blagoslovljeni kruh ili antidor, samo što onaj koji se zbog strahopoštovanja uzdržava od svetinje, ima više koristi od onoga koji prima svetinju iako je ono što se dogodilo zapreka.

6. Pitanje o svećeniku koji skupa s ostalima ne dođe na proskomidiju (pripremanje darova): Da li se može pridružiti liturgiji?

Odgovor. Svećenik koji je zakasnio na *proskomidiju*, ne može se pridružiti liturgiji, iako se neki, postupajući loše i bezobrazno, pridružuju čak do prvog ulaska.²²

7. Pitanje o križu.

Odgovor. Oni koji kažu da je drvo križa bilo uzneseno na nebo ne znaju što govore.

8. Pitanje o arhiepiskopu i patrijarhu.

Odgovor. Mjesni samovladar i sinoda biskupâ mogu postaviti arhiepiskopa i patrijarha iako mu ne stoji na raspolaganju ono mjesto u kojem je prije bila njegova stolica. Metropolit Naupakta stoluje u drugom gradu zato što je Naupakt latinski²³ te ga ne primaju, a ipak se zove metropolit Naupakta. Metropolit Rusije zove se i jest metropolit Kijeva i cijele Rusi, a ipak stoluje u Moskvi zato što je Kijev latinski i ne daje mjesta njemu koji je pravoslavac;²⁴ i tako u mnogo drugih slučajeva. Kad su Latini kroz šezdeset i tri godine²⁵ vladali Carigradom, patrijarsi su bili carigradski po nasljedstvu, i tako su se zvali, a ipak su stolovali u Niceji jer je tamo bio carski dvor. Dakako, gdje je arhiepiskop ili patrijarh, tu nitko drugi ne može biti zakoniti episkop, pa onaj koji se tu nađe ili biva premješten u drugu Crkvu (episkopiju) ili, ako bi htio postati »trisepiskopos«,²⁶ radi zajedničkog se dobra povlači u samoću.

21 Usp. ANASTASIUS SINAITA, q. 100 (PG 89, 753).

22 U liturgiji grčko-slavenskog obreda razlikuju se tri dijela: 1. proskomidija, 2. liturgija katekumena i 3. liturgija vjernih. *Proskomidija* sadržava 5 dijelova: 1. pripravne molitve, 2. obred oblačenja, 3. samo pripremanje žrtvenih darova, (kruha, vina i čestica), 4. kađenja i pokrivanje tih darova i 5. molitva nad darovima s otpustom (usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 42.), zatim već počinje liturgija katekumena pjevanjem *velike jektenije* i triju antifona. Dok se pjeva treća antifona svećenik (i koncelebranti – usp. J. PAVIĆ, *nav. mj.*, str. 154) i đakon, koji nosi Evandlje, izlaze sjevernim vratima ikonostasa na soleju gdje izmole ulaznu molitvu, te kroz velika ili carska vrata na ikonostasu ulaze u oltar, tj. prostor iza ikonostasa (na čijoj je sredini) žrtvenik ili časna trapeza. To je *prvi ili mali ulazak* (mali vhod). Usp. J. PAVIĆ, *nav. dj.*, str. 82–87.

23 Naupakt je grad u Grčkoj na ulazu u Korintski zaljev. Poznat je i po talijanskom nazivu kao Lepant. Bizant ga je 1407. predao Veneciji, u čijoj je vlasti ostao do 1499. kad su ga osvojili Turci.

24 Kijevski metropolit Izidor (+ 1463) bio je na Firentinskom saboru pristalica sjedinjenja i ostao je vjeran uniji sve do smrti. A Genadije ovo pismo piše 1454–1456.

25 Zloglasno *Latinsko carstvo* trajalo je od 1204. do 1261, dakle 57 godina. Križari ipak nisu zagospodarili cijelim *Bizantskim carstvom*. Održaše se naime tri samostalne države: u Niceji (ili Nikeji), u Trapezuntu i u Epiru.

26 Nakon dugog traženja naišao sam na tu riječ u rječniku *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis ... auctore Carolo du Fresne, domino du Cange*, t. II, Lugduni, 1688

9. Pitanje: Da li episkop ili patrijarh može služiti ligurgiju bez đakona?
Odgovor. Svaki episkop može prinijeti žrtvu sam i bez đakona ako u svojoj ćeliji ima vlastiti žrtvenik, čak i kad nitko nije prisutan osim poslužitelja. A očito u svojoj stolnici, ili i na vlastitom žrtveniku uz prisustvo mnogih, ne može bez najmanje jednog đakona.

10. Pitanje: Onom koji je primio monaški postrig protiv volje supruge.
Odgovor. Tko vezan ženidbom prima monaški postrig protiv volje supruge, griješi. A postrizenu osobu ispituje episkop, pa ako je primila postrig vođena tvrdoglavošću i svadljivošću, opet se sastaje sa suprugom; ako li pak vođena božanskom nakanom, ne odbacuje monaški život.

11. Pitanje o oskvrnjenoj posudi.
Odgovor. Oskvrnjena se posuda, ako je skupocjena, posvećuje; ako je pak male vrijednosti, baca se u otpad. Isto se tako i jestvine, ako ih se oskvrne, ne upotrebljavaju.

12. Pitanje: Da li se može pričestiti tko je izbljuvao.
Odgovor. Tko je danas izbljuvao, sutra može primiti pričest; ako je pak hitno, također i isti dan, ako se bolest bliži smrti, pa se prije nje ne bi stigao pričestiti. No ako netko ima takvu bolest da izbljuje sve što primi, onda nema nužde (primiti pričest), jer Božja milost zbog čovjekove nemoći nadopunja nedostatak pričesti ako je (Bog) primio čovjekovo kajanje i priznanje (ispovijed). Ako pak bljuje zbog pijanstva a ne zbog bolesti, a s druge strane nije u neposrednoj opasnosti smrti, ili i u danima posta, onda čeka nekoliko dana i kaje se, pa se zatim pripušta pričesti već prema sudu poglavara.

13. Pitanje. Da li treba jesti što su žderale zvijeri.
Odgovor. Što su zvijeri žderale ili usmratile, nisu strvine,²⁷ a niti ono što su ubili dječaci. Što je pak žena ubila, ne smije se jesti.

14. Pitanje o trećem nebu.
Odgovor. Treće nebo, u koje je bio ponesen blaženi Pavao (usp. 2 Kor 12,2–4), jest treći način motrenja Boga. Naime, prvo je motrenje ono koje polazi od Božjih slika, to jest od njegovih djela, kao što i sam Pavao kaže da se »ono nevidljivo Božje ...onamo od stvaranja svijeta umom po djelima vidi« (Rim 1,20). Drugo je naravno umsko motrenje, kad se um odvaja od motrenja svijeta i tjelesnih strasti, te se sav predaje vježbanju u božanskim vječnim stvarima prema uzoru vjere i Božjeg zakona. I tada je prosvijetljen Božjim svjetlom, pa neki pretkazuju buduće stvari kao proroci. Treće je pak umsko motrenje koje je iznad naravi kad je um po Božjoj volji uzdignut za otkrivanje božanskih i nebeskih stvari – koje će Dan što dolazi otkriti dostojnima – i kad ih (um) gleda ne u vjeri, nego u (dubokoj i jasnoj) spoznaji i shvaćanju.

Ali najjistinitije je da je treće nebo, koje se zove i rajem (usp. 2 Kor 12,4), krajnje i konačno nebo. Tri su naime neba, tj. ognjeno nebo na kojem su zvijezde; drugo je ono kristalno, čvrsto tijelo; treće je vanjska kugla kamo stižu duše svetih i

Appendix, st. 190. Tamo se kaže da *trisepískopos* znači: *episcopus trium episcopatum*, dakle: *episkop triju episkopija*. Valjda je to bio neki počasni naslov.

27 Valjda se tu ima pred očima Lev 11,39–40, gdje se zabranjuje jesti strvine (u *Septuaginti* »thnēsimaia«, u *Vulgati* »cadaver«); također Pnz 14,21, gdje se zabranjuje jesti ono što crkne (u *Septuaginti* »thnēsimaion«, u *Vulgati* »morticinum«). – Neobično je što patrijarh ovdje razlikuje ono što su ubili muškarci od onoga što su ubile žene.

odakle će sići kod drugog (Gospodnjeg) dolaska da preuzmu tijelo koje će tada ustati; tada će one biti usavršene. Jer sada, iako uživaju nebesko blaženstvo, ipak su nesavršene budući da im nedostaju tijela. Čovjek naime nije samo duša nego duša s tijelom, i nije Bog uzalud razumsku dušu spojio s tijelom da se, jednom odijeljena, ne bi više s njime spojila, nego treba da se ona s njime sjedini kad ono jednom postane neraspadljivo. Tamo dakle, u to treće i konačno nebo i duhovni raj – u kojem su anđeli i Pavlova duša, koja govori: »Želja mi je otići i s Kristom biti« (Fil 1,23) i duhovi drugih svetaca – : tamo je bila ponesena Pavlova duša. A dvoji »da li u tijelu ili izvan tijela« (2 Kor 12,2), ne zato što bi možda sumnjao je li i njegovo tijelo bilo s dušom poneseno u nebo; ta znao je da je to nemoguće dok još ima tijelo podložno raspadanju. Kad pak ono postane neraspadljivo i pokretljivo i sjajno – kao što je tijelo Kristovo nakon uskrsnuća –, tada će i ono skupa s dušom uzići u nebeski raj, koji je mjesto blaženika. Dvoji dakle je li duša na trenutak bila odvojena od tijela te ga ostavila mrtvim, dok se opet nije čudom vratila, ili je ostala unutar tijela. Ona je i bila ponesena u nebo i ujedno je bila po naravi (po biti) u tijelu, a po »energiji«²⁸ (djelovanju) u nebu da bi joj bila otkrivena nebeska otajstva na korist cijeloga svijeta, a to je veće čudo od prijašnjeg.

15. Pitanje: Što znači »prava dragocjena nardova pomast« (usp. 1v 12,3).

Odgovor. Za onu staru pomast, zvanu dragocjenom, Mojsije odredi da se napravi od četiri sastavine. Njome su bili pomazani svećenici od glave do nogu (usp. Lev 8,12), a o njoj i prorok David pjeva: »Kao na glavi ulje ...što slazi na bradu« (Ps 133/132, 2) i tako dalje. I nad tim Mojsije postavi znalce da samo oni to rade, pa se time tumači izraz »prava dragocjena pomast«, što je jamačno povezano sa znanjem.²⁹ Sastavine spomenute pomasti su sljedeće: cvijet smirne, mirisavi cimet, mirisava trska³⁰ i maslinovo ulje.³¹

III.

Syropoulosov izvještaj o odbijanju Đurđa Brankovića da pošalje predstavnika na sabor sjedinjenja

Izvještaj se nalazi u *Uspomenama* (Apomnēmoneúmata) Silvestra Syropoulosa na Firentinski sabor (1438–1439). To je djelo prvi put izdao R. Creighton pod naslovom *Vera historia unionis non verae* (Hagae Comitibus, 1660), a drugi put V. Laurent pod naslovom: *Les »Mémoires« de Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Paris (Centre National de la Recherche Scientifique 1971). Citiram po ovom izdanju.

28 Poznato je da je *enérgeia* tehnički termin bizantske teologije. Zato sam ga ostavio neprevedenog. Poznate su žestoke rasprave u 14. st. između hezihasta, posebno palamita s jedne strane i bizantskih tomista s druge strane. Palamiti su tvrdili da su božanske energije (svojstva, zahvati, djelatnosti) nestvorene kao i Božja bit, ali da je ipak među njima realna (stvarna) razlika, čemu su se tomisti protivili. Sam Genadije, koji je bio u priličnoj mjeri tomist, nastojao je tu tražiti neko kompromisno rješenje.

29 Kao što se dijelom vidi i iz prijevoda, Genadije ovdje povezuje riječi znalci (epistēmōnes), prava (pistikē) i znanje (epistēmē). Međutim, prva i treća riječ jesu povezane jer potječu od glagola *epístamai*, tj. znam, razumijem, dok riječ *pistiké* (prava, nepatvorena, pouzdana) potječe od imenice *pístis*, tj. vjernost, pouzdanost, vjera.

30 Grčki tekst zapravo kaže: híreōs mirisave trske. Što je taj híreōs, nisam uspio naći.

31 Kako se vidi, ovdje se govori samo o četiri sastavine pomasti. Međutim, kad patrijarh danas posvećuje (osvećuje) ulje za miropomazanje na Veliki četvrtak, upotrebljava čak 27 raznoraznih sastavina.

Syropoulos je rođen oko 1400. Bio je »veliki eklezijarh« Carigradske Crkve, pa je kao takav prisustvovao na Firentinskom saboru i potpisao *Dekret sjedinjenja*. No već je naredne godine (1440) javno raskinuo svoj pristanak uz uniju. Svoje *Uspomene* pisao je 1444–1445. Iz njih se jasno razabire neprijateljski stav prema Saboru. Ne zna se točno kad je umro; možda za vrijeme zauzeća Carigrada (1453).

On dakle u III. dijelu, gl. 3 (u izd. Laurent str. 165), pošto je ispričao kako je car Ivan VIII. Paleolog (1425–1448), primivši od predstavnika Baselskog sabora Ivana Stojkovića novčanu pripomoć, razaslao poslanike istočnim patrijarsima i vladarima kako bi ih potaknuo da pošalju svoje opunomoćenike na Sabor. Syropoulos nastavlja:

a) Grčki izvornik:

λ. 30 3. — 'Ενιαυτοῦ δ' ἔγγυς παρωχηκότος, ἔφθασαν | σταλέντα τὰ γράμματα παρὰ τῆς συνόδου ἔσφραγισμένα, καὶ εὐθύς ὁ βασιλεὺς ἤρξατο φροντίζειν περὶ συναθροίσεως τῆς συνόδου καὶ πρέσβεις ἐκλέγεται καὶ γράμματα γράφονται βασιλικά τε καὶ πατριαρχικά καὶ ἐκ τοῦ Ἰωάννου φλωρία λαμβάνει καὶ ἐξόδους παρέχει τοῖς πρέσβεσι καὶ κανίσχια πρὸς οὓς αἱ πρεσβεῖαι. . . .

Eis δὲ τὸν δεσπότην Σερβίας ἀνέθηκαν τῷ γυναικα-
δέλφῳ αὐτοῦ τῷ μεγάλῳ δομestικῷ τῷ Καντακουζηνῷ πρὸς αὐτὸν ἀπερχομένῳ, καὶ εἶπε πολλὰ περὶ τούτου τῷ δεσπότηι ὃ δὲ οὔτε πρέσβιν στείλει, οὔτε γράψαι ἠθέλησεν.

b) Hrvatski prijevod:

»Što se tiče despota Srbije, to povjeriše njegovu šurjaku, 'velikom dvoraninu' Kantakuzenu, koji je imao otići k njemu. On je o tom mnogo s despotom govorio, no ovaj ne htjede niti poslati poslanika na Sabor niti napisati pismo«.

Ima i druga redakcija Syropoulosova djela, u kojoj se navodi i razlog zašto Branković nije htio poslati poslanika na Sabor (recenzija B, III, 3; u izd. Laurent, str. 599). Francuski izdavač misli da recenzija B ne potječe od Syropoulosa, nego od nekog njegova suvremenika (*nav. izd.*, str. 46–47).

U toj se recenziji (III,2) spominje i udio dubrovačkog dominikanca Ivana Stojkovića (1390/95–1443) koji je u ime Baselskog sabora, nepriznatog od pape, god. 1453–1437. pregovarao s bizantskim carem Ivanom Paleologom i carigradskim patrijarhom Josipom da dođu na sabor sjedinjenja u Basel. Stoga prevodim obje glave, tj. drugu i treću.

a) Grčki izvornik:

2. — Ὁ τοῖνον συνοδικὸς πρέσβις Ἰέρικος ἀπελθὼν εἰς τὴν σύνοδον κατέστησεν αὐτὴν καὶ ἐκύρωσε τὸ δεκρῆτον καὶ τὸ σαλβοκοντοῦκτο καὶ ἔστειλεν αὐτὰ πρὸς τὸν φρὰ Ἰωάννην ἔγγυς τῆς προθεσμίας ἦν συνεφώνησαν. Ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ καὶ τοῦ πρέσβεως αὐτοῦ προσήνεγκον ταῦτα τῷ βασιλεῖ καὶ ἐζήτησαν ἵνα συναθροίζη οὓς ἂν βούληται πρὸς τὴν σύστασιν τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου.

3. — Ἦρξατο οὖν ὁ βασιλεὺς διενεργεῖν εἰς τὰ συνοδικὰ καὶ ἔστειλε πρέσβεις πρὸς μὲν τοὺς πατριάρχας πρὸς δὲ τοὺς βασιλεῖς, τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῶν Ἰβήρων, Ῥωσῖαν, καὶ ὁ Μολδοβλαχίας

Εἶτα ἠθέλησεν ὁ μέγας δομestικὸς ὁ Καντακουζηνὸς ἀπελθεῖν εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ τὸν δεσπότην Σερβίας διὰ δουλείας ἰδίας ἂν ἀνέθηκεν οὖν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς ἵνα εἶπη τῷ δεσπότηι τὰ περὶ τῆς συνόδου

καὶ ἐξοικονομήσῃ καὶ αὐτὸν ἵνα στείλῃ πρέσβιν εἰς τὴν σύνοδον. Ὁ γοῦν δεσπότης τοὺς περὶ τῆς συνόδου λόγους ἀκούσας παρὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἶπεν, ὅτι· Ἐγὼ γείτων εἰμι τῶν Λατίνων καὶ πολλάκις συναεστράφην καὶ ὠμίλησα μετ' αὐτῶν καὶ οἶδα ἀκριβῶς καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς διαθέσεις καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν· ὡς γοῦν εἰδὼς καλῶς τὰ ἐκείνων, οὐδὲ πρέσβιν στελῶ εἰς τὴν σύνοδον. Οἱ μὲν οὖν δηλωθέντες πρέσβεις ἀπήλθον πρὸς οὓς ὠρίσθησαν· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ νόσου θανατηφόρου ἐνσκηψάσης τῇ Πόλει, τέθνηκεν ὁ εἰς τῶν συνοδικῶν ὁ φράς Σίμων καὶ ἐναπελείφθη μόνος ὁ φράς Ἰωάννης, ὃς καὶ ἀπήρχετο συνεχῶς καὶ ἔβλεπε καὶ ὠμίλει τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ πατριάρχῃ καὶ φίλος καὶ οἰκείος αὐτῶν ἐγεγόνει.

b) Hrvatski prijevod:

»2. Poslanik se Henrik dakle vrati na Sabor,³² obavijesti ga, potvrdi dekret i *salvum conductum*,³³ te to pošalje bratu Ivanu,³⁴ otprilike u roku u kojem su se bili dogovorili. Ivan zajedno s drugim poslanikom donese te isprave caru te zatraži da okupi ljude koje hoće da bi se održao Sabor.

3. Car se dakle počne baviti saborskim poslovima te pošalje poslanike patrijarsima ...vladarima Trebizonde i Georgije... u Rusiju... u Moldovlahiju³⁵ ...

Zatim 'veliki dvoranin' Kantakuzen htjede otići svome zetu³⁶ despotu Srbije radi vlastitih poslova. Car mu dakle povjeri da despotu objasni stvar u vezi sa Saborom te ga uputi neka i on pošalje poslanika na Sabor. No despot, saslušavši što je Kantakuzen rekao o Saboru, odgovori: 'Ja sam susjed Latina³⁷ te sam često s njima općio i družio se, pa točno znam njihov jezik, raspoloženja i običaje. Zato, budući da dobro znam što se na njih odnosi, neću poslati poslanika na Sabor.«

32 Budući da su Henrik, Ivan Stojković i dr. bili poslanici od pape raspuštenog Baselskog sabora, autor ovdje misli upravo na taj Sabor. Papa je već bio sazvaio sabor u Ferrari (koji je kasnije premješten u Firenzu), pa su njegovi poslanici nastojali pridobiti cara Ivana VIII. Paleologa i carigradskog patrijarha Josipa da dođu na taj Sabor, što im je i uspjelo.

33 *Salvum conductum* je popratno pismo kojim se jamči sigurnost putovanja.

34 Brat Ivan je Ivan Stojković, dubrovački dominikanac.

35 Moldovlahija je očito Vlaška i Moldavska. Vlaška je historijska oblast u južnom dijelu Rumunjske (obuhvaća i današnje gradove Craiovu i Bukurešt), a Moldavska je historijska oblast istočno od Transilvanije, dakle obuhvaća područje Sereta i Dnjestra. God. 1359. bila je osnovana Moldavska kneževina, koja je priznavala suverenitet Ugarske. Na Firentinskom saboru sudjelovao je moldavski metropolit Damjan, koji je ostao vjerman uniji sve do smrti.

36 Despot Đurađ Branković je imao za ženu Irenu, koja je bila sestra Andronika Paleologa Kantakuzena, velikog dvoranina. Prema tome Branković je bio zet Kantakuzenu, a Kantakuzen je bio šurjak Brankoviću.

37 O kojim je Latinima riječ, vidi bilj. 8.

38 Makar je Branković odbio poslati poslanika na Sabor, papa ga Nikola V. (u pismu od 24. 10. 1453) hvali da su on i njegovi prihvatili *Dekret sjedinjenja* te mu stoga pruža svoju zaštitu. (Vidi r. LAURENT, *nav. dj.*, bilj. 2 na str. 164–165). To je despot iskoristio pa je u Ugarskoj osnovao više manastira, u biti protukatoličkih, a poticao je i nasilno prekrštavanje tj. ponovno krštavanje katolika po obredu pravoslavne Crkve. Zato sv. Ivan Kapistran protestira kod pape Kalista III (u srpnju 1455). Usp. F. ŠANJEK, *Heterodoksko kršćanstvo u našim krajevima u Kapistranovo doba*, Croatica christiana periodica, XI (1987) 19, str. 89–90.

Pravoslavni crkveni povjesničar R. Grujić o odnosu Brankovića prema uniji piše ovo: »A kada je čuveni franjevac Jovan Kapistran, propovednik krstaškog rata protiv Turaka i jeretika, saletao despota Đurđa da primi uniju, odgovorio mu je despot: da je pre gotov umreti nego napustiti veru otaca svojih. Zato su njegovi podanici posle njegove smrti radije pristali uz Turke, nego što bi dopustili prevlast Rimske Crkve u Srbiji«. (R. GRUJIĆ, *Pravoslavna srpska crkva*, Kragujevac (Svetlost – Kalenić) 1989, reprint izdanje od 1921, str. 31.)

RÉSUMÉ

L'article résume les trois documents grecs du 15ème siècle regardant les orthodoxes et le catholiques dans les pays des Slaves du sud.

Le premier document est une partie de la lettre du patriarche Gennade Scholarios au moine Maxime Sophianos et à tous les moines du monastère du Sināi (1454–1456). L'évêque orthodoxe de Bosnie a semble-t-il converti un grand nombre de »bogomiles« de la région de Hum (Herzégovine) et leur potentat, le duc Etienne Vukčić Kosača. Il a envoyé les dons au susdit monastère. D'après la lettre du patriarche, les moines sinaitiques ont parfaitement le droit de recevoir les dons et prier pour le duc, mais en dehors de la liturgie parce que celui-ci ne confesse pas le christianisme ouvertement.

Le second texte englobe quinze réponses du patriarche Gennade aux questions de Georges Branković, despote de Serbie. Ces réponses, écrites en 1454–1456, relatent différents sujets (dogmatiques, liturgiques et canoniques). L'une des réponses, la troisième, explique que le métropolitain orthodoxe de Kiev peut résider à Moscou parce que ce siège métropolitain est aux mains d'un latin qui ne veut pas accepter un évêque orthodoxe. La 14ème réponse est un petit traité sur le troisième ciel de Saint Paul (1 Cor 12, 2–4).

Le troisième document est tiré des Mémoires de Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence. Dans la première recension de l'oeuvre (sect. 3ème, ch. 3) on raconte que le despote de Serbie Georges Branković avait refusé d'envoyer un ambassadeur ou une lettre au Concile d'union. La seconde recension en explique son comportement: »Je suis moi (c'est à dire le despote Branković) le voisin des Latins et j'ai eu de fréquentes relations avec eux... Aussi, parce que je suis bien au courant de ce qui les concerne n'enverrai-je pas de délégué au concile.«